

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

НАШ ЈЕЗИК

НОВА СЕРИЈА

Књ. XII, св. 7—10.

БЕОГРАД, 1962.

АКЦЕНАТ ИЗВЕДЕНИХ ИМЕНИЦА У СРПСКОХРВАТСКОМ КЊИЖЕВНОМ ЈЕЗИКУ

I

А. Лескиен (A. Leskien) и Т. Маретић обрађивали су акценат изведених именица у српскохрватском¹. То је несумњиво један од многобројних крупних послова које су обавила ова два знаменита слависта. Не бих желео — а ни могао — да умањујем значај тога посла тиме што ћу констатовати да има још приличан број несумњиво важних питања о којима треба говорити у вези с акцентом изведених именица.

Најпре, у вези с појединим суфиксима само је констатовано да именице њима изведене имају устаљен акценат, док је за друге опет само истакнуто да немају устаљеног акцента, већ или да чувају акценат основне речи или да се о њихову акценту не могу утврдити никаква правила. То је све тачно. Али не може се рећи да је у свакој прилици довољно јасно објашњено зашто је то тако.

Даље, иако су у већини случајева констатације о акценту изведених именица тачне, ипак има и таквих закључака који захтевају извесну корекцију.

После, у обради суфикса понекад се етимологизирало више него што је потребно у односу на данашње, језичко осећање. Даљи развитак науке о творби речи, а посебно решења која су дали А. Белић² и М. Стевановић³, омогућа-

¹ A. Leskien, *Quantität und Betonung in den slavischen Sprachen* I (1885), II (1893), III (1899). Т. Maretić, *Gramatika i stilistika*¹, 294—349 и *Gramatika i stilistika*², 256—312 (цитирам II изд.).

² *Савремени српскохрватски књижевни језик. II део: Наука о грађењу речи*, Бгд. 1949.

³ *ГраMATика српскохрватског језика*², Нови Сад 1954.

вају да се у много већој мери анализира савремено српскохрватско језичко осећање.

Најпосле, тачно је да је нарочито Маретић до извесне мере говорио и о страним суфиксима, али, с обзиром на грађу којом је располагао, ни издалека није обухватио све тако бројне интернационалне речи које данас постоје у нашем језику и које зато морају бити проучене и на овај начин с акценатске стране.

Мислим да су све ово довољно важни разлози који оправдавају намеру да се проговори која реч о акценту изведених именица.

За овај сам се рад, поред Лескинова, Маретићева, Белићева и Стевановићева материјала, служио још Вуковим Рјечником, Даничићевим Српским акцентима, Брозовим и Ивковићевим Рјечником, а за стране суфиксе студијом Станислава Стаховског (Stanisław Stachowski) *Przyrostki obcego pochodzenia w języku serbochorwackim* (Kraków, 1961) и речима на слово *a* у Речнику САНУ. Сем тога служио сам се и Правописом МС МХ. Кад устреба, навешћу и свој материјал из шумадијско-војвођанског дијалекта.

II

Када се пажљиво прегледа и анализира акценат изведених именица, могу се дати ове основне констатације:

1) Именице изведене наставцима који су или непродуктивни или се употребљавају за јасно издиференцирана и одређена значења, имају знатно устаљенији акценат од именица изведених наставцима који су продуктивни и служе за обележавање најразличитијих значења.

2) Именице изведене продуктивним наставцима у већини случајева чувају акценат основне речи. Понекад им је акценат нејасан. Има, међутим случајева да се, кад продуктивни наставак обележава једно јасно одређено значење, и акценат стабилизује.

3) О страним суфиксима и интернационалним речима најбоље је посебно говорити. И материјал је специјалан, а, разуме се, и проблеми.

Истим ћу редом износити доказе овим констатацијама. Давашу само неопходан минимум примера. Ако се понекад не може дати тзв. идеално решење, то не значи да не треба потражити какво мање „идеално“, али реално.

двосложна именица *шййиво* иде у овај ред. Акцентом се једино издвајају именице *сјечйива* (р1. — „справа за сечење“), *јестйива*.

4) Наставак *-уг*. Маретић не говори о акценту именица изведених очевидно непродуктивним наставцима *-уг* (о. с. 308) и *-југ* (о. с. 293). Оне имају дужину суфиксовог вокала (*-ѹг*) и (ʌ) на почетном слогу: *бјѣлѹг*, *зѣлѹг* (Леск. II 595).

5) Наставак *-уга*. Именице изведене овим непродуктивним наставком имају (ʌ) на трећем слогу од краја: *бјѣлуга*, *зѣлуга*, *дсййруга* *ййѣлѹга*. (Леск. II 595). Исти је акц. и код амплификатива: *калуга*, *йањуга*, *чвѣруга*. — Маретић не говори о акц. (о. с. 293, 308).

6) Наставак *-ад*. Иако је врло продуктиван, он се употребљава искључиво за творбу збирних именица (у томе му је, значи, смислу ограничена функција). Двосложне ове именице имају доследно (ʌ) на првом слогу и дужину суфиксовог вокала: *бѹрад*, *вѹчад*, *гѹишчад*, *ждрѣбад*, *јагњад*, *јарад*, *мѣмчад*, *йѣрад*, *ййлад*, *сѹвад*, *йѣлад*, *чѣлад* и сл. Тросложне имају на првоме слогу (ʌ) или (ʌ): а) *бѹгарчад*, *назимад*, *йдсййорчад*; — б) *арайчад*, *варошчад*, *лашйинчад*, *йдсййирчад*, *унучад*. Исп. једино *йрњаворчад*. У овоме смислу треба кориговати Лескинове (I 139) и Маретићеве (о. с. 258, 268) констатације о акценту ових именица.

7) Наставак *-да*. М. Стевановић тачно каже: „Наставак *-да* продуктиван је само као други део сложеног наставка *-урда*, којим се гради ограничен број именица с ... аугментативно-пејоративним ... значењем самих основних именица“ (Грам. 247). Такве именице имају дужину суфиксовог вокала *-ѹ-* и (ʌ) на слогу пред наставком: *главѹрда*, *ножѹрда*, *ручѹрда*. Мислим да је и овде јасно одређено значење омогућило да именице уједначе свој акцентат. — Маретић не говори о акц. (о. с. 293, 310).

8) Наставак *-еж*. М. Стевановић каже да је овај наставак у употреби „не одвећ распрострањено“ (Грам. 247). Ове именице готово доследно имају (ʌ) на слогу пред наставком и то и кад су изведене од глагола (*грабеж*, *дремеж*, *лавеж*, *мѣшеж*, *мушеж*, *сврабеж*, *срамеж*), и кад су изведене од придева (*младеж*, *йлавезж*, *сййнеж*, *сййареж*, *ййрулеж*), и кад су изведене од именице (*ййлеж*). Слично констатују и Лескин (I 213) и Маретић (о. с. 274).

9) Наставак *-ај*. Именице изведене од глагола имају дужину суфиксовог вокала (*-ај*) и (ʌ) на почетном слогу, без обзира на то од колико је слогова именица: (од несвршених глаг.): *вршај*,

лѣжсѣј, мјѣшѣј, ндшѣј; (од свршених глаг.:) *дѣгађѣј, зѣвежлѣј, зѣлогѣј, кѣраклѣј, нѣмешѣј, дѣбичѣј, дѣмршѣј, дѣрошиѣј, дѣсећѣј, ѣздисѣј, дѣгонешлѣј*. У овој, дакле одређеној служби — творба именица од глагола — овај наст. условљава и јединствен акц. — Двосложни топоними међутим гласе: *Бјѣлѣј, Блѣгѣј, Кѣсмѣј, Мѣглѣј*. — У овоме смислу ваља специфицирати Лескинове констатације (о. с. I 77). Маретић не говори о акц. именица изведених суф. *-ај* (о. с. 259), *-јај* (о. с. 289) и *-љај* (о. с. 297).

10) Наставак *-оје*. Антропоними с тросложним ном. сг. имају (ʷ) на почетном слогу, а вишесложни (ʷ) на четвртом слогу од краја, што је у ствари исто: *Вѣдоје, Вѣкоје, Дрѣгоје, Мѣлоје, Рѣдоје, Сѣдоје, Срѣдоје, Цвѣтоје*: — *Мѣливоје, Рѣдивоје*. Ово је, дакле, сасвим одређена функција. У овоме смислу ваља специфицирати Лескинове констатације (о. с. I 78). Маретић не говори о акц. (о. с. 327).

11) Наставак *-уј*. Изразито је непродуктиван. Именице саграђене њиме имају дужину суфиксовог вокала и (ʷ) на претходном слогу: *крѣгѣј, слѣвѣј*. (Лескин, о. с. II 582). Маретић не говори о акц. (о. с. 308).

12) Наставак *-ак*. О њему ће бити речи у одељку о продуктивним наставцима. Када се, међутим, употреби за творбу „изведених именица с деминутивно-хипокористичним значењем именица у основи“ (Стевановић, Грам. 249), то јасно одређено значење пропраћено је и уједначеним, или готово уједначеним акцентом: (ʷ) на претпоследњем слогу: *врѣшак, глѣсак, дѣшак, зрѣшак, лѣсѣшак, ѣрѣшак, ѣрушак, сѣрушак, ѣрѣшак, цвѣшак, чѣшак, — анђѣшак, брѣдѣшак, брѣжѣшак, камѣшак, крајѣшак, ѣламѣшак, ѣрсѣшак, цурѣшак, чурѣшак; — ѣошѣшак* (Леск. I 152—155). Чак и оне именице које у Вука имају друкчији акц. слушао сам у шумадвојвођ. дијал. са (ʷ) *бѣшак* (Вук: *бѣшак*), *дѣшак* (Вук: *дѣшак*), *сѣшак* (В.: *сѣшак*). Исто су акцентоване и именице изведене од основних бројева које се употребљавају и саме „у служби бројева са значењем: приближно броју у основи“ (Стевановић, Грам. 250), дакле опет с јасно одређеним значењем за целу категорију: *дѣсѣшак, сѣошѣшак*: — *дѣдѣсѣшак, дѣдѣнаѣсѣшак, ѣѣнаѣсѣшак, ѣдѣсѣшак*. — Маретић није опазио ове тенденције (о. с. 260).

13) Наставак *-ака*. Белић за њега каже недвосмислено: „Врло је редак“ (о. с. 87). Именице њиме изведене имају доследно

(\) на трећем слогу од краја: *дивљака, лѣвака, нѣћака; рђака; — варѣњака, водѣњака, имѣњака* (Леск. I, 142). Маретић не говори о акц. (о. с. 260, 290, 300).

14) Наставак *-ика*. Белић каже да наставак *-ика* нема продуктивности наставак *-ик* (о. с. 90). Маретић тачно вели: „Sve riječi s nastavkom ika имају спори акцент [тј. (\) — Б.М.Н.] на трећем слогу од краја“ (о. с. 281). (Исп. и Леск. I, 146). Тај је случај и с усамљеним речима (*јасика, сивѣњика, цеварика*), и с изведеним од именица (*бдрика, буника, јѣлика, љушиѣника; — грохдѣиљика, мухарика*), придева (*гдрчка; — варѣника, зелѣника, црвѣника*) и глагола (*градљика, ѣдљика, сиврдиљика*).

15) Наставак *-ук*. Константујући да је у нашем језику овај наст. „готово сасвим“ ишчезао Белић наставља: „У подражајним речима у припада самој подражајној основној речи: *баѣ-к, фијѣ-к, маѣ-к*; само *-к* је од глаг. основе *маукаѣи, фијукаѣи* и сл.“ (о. с. 91). Овде ваља тражити и узроке акцентатске уједначености ових ономагопејских речи. — Именица *ѣнук*, издваја се значењем, па и акц., а именица *клѣбѣк* (= шешир), како каже Маретић (о. с. 309), сем тога је и турског порекла. Турског је порекла и именица *дѣдук* (Лескин II 591).

16) Наставак *-ука*. И за овај наст. Белић каже да је готово сасвим ишчезао па наводи само два антропонима: *Мѣлука, Рѣдука* (о. с. 91); исп. и *ѣнука* (Лескин II 591).

17) Наставак *-ала*. Очеvidно није чест, тако да се акц. лако уједначио: *вѣдчале, мрѣжале, свѣрала*. Маретић не говори о акц. (о. с. 261).

18) Наставак *-аљ*. Иако је „махом ограничен“ (Белић, 92), акцентат именица изведених овим наставком двојак је: а) *бѣгѣљ, гѣбѣљ, зѣкѣљ, кѣсѣљ, ѣѣѣљ, сѣвѣљ; — б) вѣѣрѣљ, мрѣкѣљ, скѣбѣљ, чѣѣѣљ*. Овако треба прецизирати Лескинове констатације (I 93). Маретић не говори о акц. (о. с. 261).

19) Наставак *-аља*. Очеvidно је непродуктиван; акц. је уједначен: *гѣгѣље, крѣвала*. Лескин наводи само *крѣвала* (I 93), а Маретић не говори о акц. (о. с. 261).

20) Наставак *-уља*. Наводећи га у групи наставака за које констатује да „немају шире распрострањености“ (о. с. 94), Белић истиче: „Само је наст. *уља* са нешто већом употребом“ (loc. cit.), да би у закључку рекао: „Овога наст. има доста у словенским

— *кућиница* и сл. С овим се слажу и *исина* и *имина* (в. и Лескин I 99—106 и Маретић, 274, 282). Маретић (о. с. 282) наводи извесне Вукове речи са друкчијим акц.: *чарина*, *чдбанина*, *грђина*, *лџбмчина*, *маџрчина* (*маџрчина*), *ддлбмчина*, *ијјанчина*, *иушчина*, *шљљвчина*, *Вљшина* и сл. У Шапцу би се казало: *лакџмчина*, *маџрчина*, *ијјанчина*, *шљљвчина*.

25) Наставак *-оња*. Иако је до извесне мере продуктиван, употребљава се за сасвим одређена значења. Тросложне именице које се употребљавају за називе животиња, нарочито волова, имају двојак акц.: а) (") на првом слогу: *дугоња*, *мркоња*, *цеџиоња*; б) (') на првом слогу *белоња*, *галоња*, *зелоња*, *кусоња*, *медоња*, *ргоња*, *сивоња*. Овакву модификацију Лескиновог (I 116) и Маретићевог (о. с. 302) закључка о акценту ових именица оправдавају мачвански примери: а) *дивоња*, *џроња*, *милоња*, *ривоња*, *иумоња*; б) *цеџиоња*, *медоња*, *милоња*, *џроња*, *злајиоња*. — Именице с амплификативно-детерминативним значењем имају готово доследно (') на слогу трећем од краја: *балоња*, *бркоња*, *главоња*, *лејоња*, *млакоња*, *ћелоња*. Према Вуковом *дугоња* у Шапцу је *дугоња*.

26) Наставак *-ара*. Ове именице имају увек (˘) на трећем од краја (Леск. I 86; Маретић, 264, 291). То је зато што су им значења јасно одређена: а) (просторија:) *брашнара*, *брвнара*, *бувара*, *вунара*, *дрвара*, *жшшара*, *књижара*, *двчара*, *ишвара*, *иллшнара*, *свилара*, *солара*, *црџара*, *шшшара*; б) (женска особа:) *врачара*, *каршара*, *редара*; с) (презирно:) *дундара*, *женскара*, — *бабушкара*, *људескара*; д) (разни предмети, животиње, биљке:) *глухара*, *сирнуџара*; *злашара*, *музара*, *сабљара*; *желудара*, *људара*.

27) Наставак *-ура*. Значење често аугментативно, акц. (˘) доследно на трећем слогу од краја: *бџжура*, *главура*, *каштура*, *кџмура*, *љубура*, *чахура*, — *девџчура*, *ијјанчура*. Маретић не говори о акц. ових именица (о. с. 270, 293, 310). Именица *жмура* (Леск. I 87) није аугментатив.

28) Наставак *-оша*. Апстрактне именице њиме саграђене имају доследно (˘) на претпоследњем слогу: *грехџоша*, *дивџоша*, *добрдџоша*, *красџоша*, *лејџоша*, *иросџоша*, *слејџоша*, *срамџоша*, *сшрахџоша*, *сувџоша*, *чисџоша*. Тросложни антропоними, топоними и називи за животиње имају доследно (") на почетном слогу, без обзира на род: *Вукоша*, *Крџоша*, *Рџдоша*; — *Дџброша*; — *баљоша*, *врџноша*,

љейоша. Јасно је да материјал оправдава овакву модификацију Лескинова (I 120) и Маретићева (о. с. 303) закључка о акц.

29) Наставак *-шељ*. М. Стевановић каже: „Ограничен је број именица м. рода изведених наставком *-шељ* од глагола“ (Грамм. 255). Акцент им је зато и уједначен: (˘) на трећем од краја: *гонишељ*, *крчишељ*, *мучишељ*, *рдишељ*, *свѣишељ*, *сидсишељ*, *учишељ*, *храишељ*, *чијишељ*; — *иобѣдишељ*, *уйрѣвишељ*; — *йрейордишељ*. Акцент *йријашељ* утолико је нејаснији што је у руском *йријшељ*. Сматрам да овако треба модификовати Лескинове закључке (I 135). Маретић не говори о акц. (о. с. 307).

30) Наставак *-аћ*. Нема много именица њиме саграђених. Све у ном. сг. имају (˘) на претпоследњем слогу и (—) на последњем: *гдлаћ*, *срндаћ*; — *зелѣмбаћ* (Леск. I 123—124). Маретић не говори о акц. (о. с. 258, 267, 269).

31) Наставак *-оћа*. Именице су њиме изведене „са искључиво апстрактним значењем“ (Белић, 123). „Акцент је *svagda* *sprogi* [tj]. (˘) — Б.М.Н.] па *-о*“ (Маретић, 301): *злѣоћа*, — *бисѣрѣоћа*, *вредѣоћа*, *глувѣоћа*, *лакѣоћа*, *йунѣоћа*, *слѣѣоћа*, *швѣрѣоћа*, *шешкѣоћа*, *шрудѣоћа*, *чистѣоћа*.

32) Наставак *-ач*. Иако је продуктиван (Стевановић, Грамм. 259), именице њиме саграђене имају доследно у ном. синг. (˘) на претпоследњем слогу и (—) на последњем (Лескин I 209; Маретић, 257): а) (радник:) *бѣрѣач*, *бирѣач*, *вѣслѣач*, *викѣач*, *вѣзѣач*, *гудѣач*, *кѣвѣач*, *мѣрѣач*, *ндѣач*, *свѣрѣач*, *слѣшѣач*, *чѣстѣач*, *шѣиѣач*, — *йробѣрѣач*; б) (оруђе:) *бријѣач*, *жѣрѣач*, — *зѣишѣач*, *зѣивѣрѣач*, *обрѣзѣач*, *огрѣшѣач*, *йокрѣивѣач*, *йрекѣидѣач*, *йрекрѣивѣач*, *йросѣиѣрѣач*, *увѣјѣач*, *йѣодуѣиѣрѣач*; с) (животиње:) *бѣдѣач*, *бѣкѣач*, *дѣрѣач*, *здѣшѣач*, *кѣдѣач*, *крѣшѣач*, *укѣач*; д) (ређа образовања:) *кѣдѣач*, *рѣиѣач*, *рдѣач*.

33) Наставак *-иша*. Белић каже да је овај наставак „доста ограничено у употреби у нашем језику“ (о. с. 146). Зато именице њиме изведене доследно имају (˘) на трећем слогу од краја, без обзира на род: *бѣдѣиша*, *вѣрѣиша*, *йлѣиѣиша*, *шѣакѣиша*, *хѣдѣиша*; — *Грѣубѣиша*, *Дѣвѣиша*, *Дрѣвѣиша*, *Љѣубѣиша*, *Мѣлѣиша*, *Пѣрѣиша*, *Рѣдѣиша*, *Сѣиѣдѣиша*. (Леск. I 213). Маретић не говори о акц. (о. с. 287).

34) Наставак *-уша*. Иако није редак, именице њиме изведене имају готово доследно (˘) на трећем слогу од краја (Леск. I 212; Маретић, 310): *грѣмуша*, *дрѣмуша*, *кѣдѣлуша*, *мрѣкуша*, *рѣдѣуша*; — *Анѣшуша*; — *Клѣдуша*, *Рѣдуша*; — *алѣиѣуша*, *бакѣруша*, *блѣбѣ-*

џиуша, говџруша, крекџиуша, џозџмљуша, солдаџиуша, џорџкуша; Козџруша; — говедџруша.

35) Двосложни хипокористици на вокал. Из Маретићевог материјала (о. с. 326—328) јасно излази да је за ове хипокористике карактеристичан (') на почетном слогу, без обзира на род: *џџбро* (= *џџбра*), *браџио* (= *браџиа*), *бџља*, *Бџжо* (= *Бџжа*), *Аџња*, *Раџе*, *Сџџџко*; — *браџа*, *Аџо* (= *Аџа*), *џџџа*, *Кџчо* (= *Кџча*), *зџџо* (= *зџџа*), *Миџо* (= *Миџа*), *сџја*, *Бџја*, *баџа*, *Ђџо* (= *Ђџа*), *сџе*, *Крџе*, *дџо* (= *дџа*), *Тџо* (= *Тџа*), *Сџа*, *Пеџо* (= *Пеџа*), *баџио* (= *баџиа*). Знатно је мање примера с неким другим акц.: *Миџко*, *Раџико*; — *Аџко*, *баџа*, *бџја*, али је ова допуна Лескиновог закључка неопходна (сф. о. с. I 213). У народним говорима има и нешто друкчијих модификација, али то не може бити предмет овога рада.

Тиме су исцрпени докази за констатацију да именице изведене наставцима који су или непродуктивни или се употребљавају за јасно издиференцирана и одређена значења имају у великој мери устаљен акцентат.

(Наставиће се)

Берислав М. Николић